

УДК 159.9

ГОЛОВІНА Олена Юрївна

здобувач кафедри практичної психології

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено аналіз поняття духовності у філософському та психологічному пізнанні. Виявлено основні підходи до визначення духовності у вітчизняній психології, показано, що духовність може розглядатись як психічний стан, структурний компонент самосвідомості, ціннісне, смислове, поведінкове, мотиваційне, емоційно-чуттєве та морально-смислове утворення особистості.

***Ключові слова:** духовність, моральність, самосвідомість, ціннісно-смислова сфера особистості.*

Постановка проблеми. Духовність, яка століттями була предметом вивчення філософії і теології, нині стає об'єктом пильної уваги психології. Психологія, поряд з філософією, обґрунтовує своє право мати духовне як предмет вивчення. Сучасна психологія, що ґрунтується на матеріалістичних світоглядних позиціях, не має прямого відношення до душевного життя як такого. Але ж суб'єктивна цінність духовних явищ набагато вища за цінність традиційно досліджуваних: відчуттів, сприйняття, пам'яті, мислення тощо. Проблема вивчення духовності повинна починатися зі з'ясування онтологічного плану, а не з гносеологічного сенсу, бо це явище досить по-різному тлумачиться і є винятково особистим переживанням буття. Звернення психології до духовності як до реального предмету вивчення відкриє перед психологічною наукою «перспективу стати справжнім лідером у системі наук про людину» [17]. Окреслена проблема охоплює цілу низку понять: духовність, дух, душа, духовний інтелект, духовний світ та ін. Проблема вивчення цих явищ передбачає з'ясування змістового, онтологічного, гносеологічного та логічного сенсу цих понять [22, с.420].

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність визначення духовності у гуманітарному пізнанні визначається тим, що у філософії вона розглядається, переважно, як якісна характеристика

свідомості і як продукт діяльності людини в суспільстві, а у психології – як моральність особистості. Психологічний зміст духовності пов'язують з такими категоріями, як орієнтація на трансцендентну мету, звершення особистості, досягнення свідомого знання, критична самосвідомість, екзистенційність, почуття смислу, священного, спорідненості, світогляд, моральність, художня творчість, життєтворчість, суб'єктність тощо, що з одного боку, наповнює духовність психологічним сенсом, з іншого – ускладнює процес вивчення духовності як психологічного феномену. В аналізі психологічних та філософських підходів до духовності, проведеному С.О. Ставицькою, духовність розглядається як: 1) ціннісний зміст суб'єкта, представлений естетичними і пізнавальними потребами, певним поєднанням психічних властивостей та якостей особистості; 2) утворення, що становить сферу інтерсуб'єктивності, культури й моральних спонукань, включає вчинки й усю сферу діяльності людини та суспільства; 3) цінність, спрямовану на певні ідеали; 4) духовний простір людини, що є вертикаллю, яка включає піднесене й нице, земне й небесне, добро і зло; 5) поняття, пов'язане з творчістю, яке є ціннісною якістю цілісної людської особистості. Автор доходить висновків про те, що духовність можна розглядати як переживання людиною єдності її зовнішнього й внутрішнього буття, як установлення гармонії зовнішнього і внутрішнього, як моральність, любов, віру, надію, красу, творчість тощо [18].

Таким чином, у сучасній науці є різні погляди стосовно визначення сутності духовності. Разом з тим, більшість учених вважає, що духовність є процес і результат розвитку людини до рівня усвідомлення своєї буттєвої сутності й трансцендентування за межі власного життя, звернення до досвіду людства та вищих загальнолюдських цінностей. Розуміння духовності у філософській думці коротко наведено у таблицях 1- 3.

Антична філософія розуміє духовність як розвиток ідей Божественного. Духовність розглядалась як властивість особистості, що здобувається нею у випадку добродесного життя й прагнення до досконалості якостей душі; як уміння знайти власну неповторну природу й жити згідно із самим собою та Божественною волею. Отже, духовність у давньогрецькій філософії була тісно пов'язаною й невіддільною від пізнання, вольових зусиль людини, її мотивації, емоційних та поведінкових проявів у різних сферах життя.

Таблиця 1

**Філософські підходи до визначення духовності
в епоху Античності, Відродження та Просвітництва**

Антична філософія	
Сократ	Духовність зводиться до прагнення людини до духовного росту.
Платон	Духовність – це процес, рух нагору сходами еволюції, прагненням до ідеалу.
Аристотель	Духовність – метаемпіричне, надфізичне, інтелектуальне в людині; людина має можливість удосконалювати себе, зрозуміти, що лежить по ту сторону реальності, досягти вищого щастя, знайти духовність, «торкаючись» божественного.
Філософія Відродження	
Еразм Роттердамський	Шлях до духовності й свободи простий: це щира віра, щире милосердя, непорочна надія. Людина, завдяки вільній волі, може здійснити вибір на користь духовності
Філософія Просвітництва	
Р. Декарт	Духовність ототожнюється з мудрістю, моральними пристрастями, пов'язаними зі свободою волі, реалізацією людини як духовної істоти.
Г. Лейбніц	Духовність – це усвідомлення того, що людина є предметом пізнання, а людський дух безсмертний у тому розумінні, що, перебуваючи в бутті, він зберігає власну індивідуальність. Духовність людини бере початок у спробі стримати зло, яке існує для того, щоб відтінити і підкреслити добро; діяння добра сприяє внутрішній гармонії, а первинним джерелом духовності є робота думки.
Ж.-Ж. Руссо	Духовність людини полягає у тому, щоб бути громадянином і гарним підданим
Й. Герbart	Духовність – це асиміляція духом прогресивно наростаючого досвіду
Д. Віко	Духовність – усвідомлення фундаментальних цінностей людського життя, показником розвитку якої є мова, у поняттях якої відбиваються історичний шлях і сакральність людського життя.
Г.С. Сковорода	Духовність – джерело розвитку, інтуїтивне знання; прояв духовності – таємна мудрість.

В епоху Відродження та Просвітництва духовне переважно розглядалося як надприродне, а духовний розвиток – як розвиток душі за допомогою любові. Духовність у філософії Просвітництва характеризується через ідею духовної субстанції як особливого стану, якого досягає людина у своєму розвитку (Дж. Локк); вищі ідеї духу та волі (Дж. Берклі); волю та мислення духовної істоти (П. Гольбах); моральні принципи поведінки (Т. Рід); ідеї обов'язку через виховання й самовиховання (Ф. Шеллінг). Проблема духовності у І. Канта розглядається через поняття духовної істоти, яка є вільною. У працях Г. Гегеля Дух вперше ототожнюється зі свідомістю, розкривається в єдності самосвідомості, в досконалій волі й незалежності.

Таблиця 2

Підходи до визначення духовності у філософії Нового часу та екзистенціалізму

Філософія Нового часу	
А. Шопенгауер	Відмова від власної волі, яка вимагає не меншої волі, – це і є духовний розвиток та шлях досягнення духовності, а благодать є стан духовності.
Е. Гартман	Воля є несвідомою духовною силою.
М. Шеллер	Духовність – це здатність людини приймати істини віри навіть за відсутності інтелектуальної очевидності.
Т. де Шарден	Духовність – життя по зростаючій кульмінації, як сутнісне для людини прагнення здійснитися до чогось більшого, ніж життєва даність, сходження до «омега-точки».
Г. де Віт	Духовність – джерело мужності, співчуття, радості, ясності розуму й, отже, – мудрості.
Філософія екзистенціалізму	
М. Гайдеггер та Ж.-П. Сартр	Чим більше свободи, тим більше відповідальності, тим вищий рівень духовності

У філософії Нового часу розвиваються психологічні ідеї духовності в тісному зв'язку з проблемами стосунків особистості з навколишнім світом. Духовність розглядають у зв'язку з усвідомленням особистістю цінностей людського життя, змісту буття, знаходженням людиною самої себе. Прагнення до духовності тісно пов'язане з мотивацією та волею як

бажанням і можливістю забезпечувати власний розвиток, спрямований на самовдосконалення [18].

У філософії екзистенціалізму проблема духовності найбільш повно пов'язана з проблемою мети й сенсу життя. Духовність у екзистенціалістів пов'язана як і з практичною активністю, так із внутрішньою самодіяльністю людини, із самоспогляданням, які віддзеркалюють проблему гармонії душі й тіла. Головний принцип духовності екзистенціалізму – пріоритет життя, що поєднує в собі моральний інтелект, моральні почуття й розумну волю. Ознаки генези духовності людини виявляються в її психологічній незадоволеності наявним буттям, у володінні певною внутрішньою моральною інстанцією, зокрема, сумлінням, яке зорієнтоване на моральні потреби суспільства, і тому стосуються всіх елементів духовної цілісності особистості [18].

У поглядах вітчизняних філософів ХХ століття зміст духовності поєднує у собі думки, знання (когнітивний компонент), почуття й волю (емоційно-вольовий компонент), а сама духовність виступає як реалізована якість людського буття. Духовність людини включає активне, дієве пізнання, яке супроводжується певними емоційними переживаннями й спрямовується вольовими діями людини для її реалізації.

Таблиця 3

**Підходи до визначення духовності у вітчизняній
філософській думці**

Вітчизняна філософська думка	
С.Л. Франк	Любов в усіх її проявах, від любові до ближнього до любові до Бога, що найповнішим виявленням людського духу.
І.О. Ільїн	Духовний феномен – сердечне споглядання, від розвиненості й сили якого залежить рівень духовності як окремої особи, так і людської культури в цілому.
В.С. Соловйов	Духовність – відмова від власної (злої) волі, звернення до віри як джерела моральності й добра Духовність пов'язана з прагненням, спрямованістю, рухом нагору, до духу, а також з поняттям Любові та творчості, що є загальнолюдськими цінностями і невичерпним джерелом натхнення.
М.О. Бердяєв	Істинний шлях духовності – у звільненні людського духу з полону необхідності через

	споглядання, духовну зібраність та зосередженість. Духовність означає подолання егоцентризму. Вона допомагає людині утриматися від розпачу, дає їй певну незалежність від світу, допомагає знайти сенс життя, а в катастрофічні епохи, через колосальні духовні зусилля, забезпечує моральне виживання.
М.К. Мамардашвілі	Духовність є силою, яка діє у світі всупереч безглуздості, нерозумінню або небажанню розуміти деякі стани, до яких ми не можемо дійти власними силами, але які, так чи інакше, є фактами.
С.Б. Кримський	Духовність виступає як спосіб самобудівництва особистості.
Ж.М. Юзвак	Духовність – творча здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, головними психологічними характеристиками якої є споживацько-ціннісні, вчинково-поведінкові, когнітивно-інтелектуальні, вольові, чуттєво-емоційні, гуманістичні та естетичні характеристики особистості.
І.Д. Бех	Духовність – фундаментальне надбання людини, в якому акумульовано всю людську культуру (наука, мистецтво, релігія, мораль, право тощо), де створюються цінності, які привласнює у своєму розвитку особистість.
Л.П. Буєва	Духовність є проблемою віднаходження людиною певних смислів; показником існування певної ієрархії цінностей та сенсів. Це суб'єктивна недосліджена реальність, інтегративна якість, що стосується сфери смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість і спрямованість людського буття.
В.Н. Шердаков	Духовність – якість людини, що має розум і волю.
І.М. Ільчева	Духовність є постійна робота над собою у всіх сферах життєдіяльності.

А.І. Зеліченком виділено чотири форми індивідуальної духовності, які виявляються одним інтегрованим цілим, де кожна з них рівна за значенням іншій: 1) духовність – це розвиток (саморозвиток); даний підхід акцентує увагу на психодинамічній стороні процесу та

пов'язаний із психологічною традицією; 2) теологічний підхід, у межах якого відбувалась розробка проблем духовності; єдине можливе її розуміння – життя з Богом; 3) розуміння духовності як любові, що має корінь як у теології, так і у традиціях гуманізму й романтизму; 4) розуміння духовності як творчості, яке бере початок в екзистенціальних концепціях про місце людини у світі.

У цих формах індивідуальної духовності реалізуються прагнення індивідуального духу: до гармонії (єдності та узгодженості всіх проявів людини), до рефлексії (знання, розуміння), до виходу за почуттєві межі (безоцінне ставлення), до поширення (вилиття) себе на світ та злиття зі світом (гармонійна урівноваженість). Відповідно до цих прагнень автором виділено сім атрибутів індивідуального духу: динамічність, активність; мимовільність, керування психікою; існування у формі психічних явищ; рефлексія, прагнення до пізнання й самопізнання, свідомість та самосвідомість; самопоширення, свобода; тяжіння до духовного; прагнення до гармонії в діяльності, що організує психіку [6].

У сучасній зарубіжній психологічній науці погляди на духовність є дуже суперечливими. Духовність з позитивістських позицій детермінізму людини як істоти, що реагує на обставини життя лише особистими настановами (*біхевіоризм*), не розглядалась, адже ця парадигма призводить до заперечення свободи духу, і, таким чином, нівелює особистість.

У *психоаналізі* З. Фрейда існування духовних складових взагалі заперечується, бо «релігійні феномени можна зрозуміти лише за прикладом ...невротичних симптомів у індивіда як повернення давно забутих важливих процесів у ранній історії людської сім'ї» [20, с.110]. Однак вже у А. Адлера допускається існування прихованих Сил душі, що спрямовують її еволюцію до духовної досконалості наперекір біологічній доцільності [2]. Виокремлена автором тенденція «прагнення до досконалості» за психологічним змістом вже близька до поняття «духовність». Вища точка саморегулювання – досягнення «самості», яка, на відміну «індивідуалізації» та «самості» К.Г. Юнга, не містить Бога. К.Г. Юнг, в свою чергу, зробив важливий крок до розуміння духовності, поставивши питання про те, як людині досягти душевної гармонії та спокою, радості буття та щастя. Основна причина несвободи людини, за К.Г. Юнгом, – у втраті ціннісних орієнтацій, внутрішніх символів (архетипів), що втілюють образ Бога, внаслідок чого виникає духовний вакуум.

Концепція Е. Фромма розглядає *екзистенційну* суперечливість існування людини в світі [22]. Внутрішній конфлікт зумовлюється одночасною належністю людини до природи і тим, що вона, внаслідок

своєї спроможності усвідомлювати себе, світ, минуле і теперішнє, виходить за рамки природнього.

Гуманістична психологія описує духовне життя людини у двох протилежних площинах: віри в Бога і віри в Людину. Призначення Людини вбачається у тому, щоб бути господарем свого життя та абсолютним господарем світу. Цей підхід зводить духовність до практичного повсякденного вживання і фактично заперечує духовність трансцендентальної природи.

У концепції *психосинтезу* Р. Ассоджіолі виділено 7 стадій розвитку духовності особистості, на останній з яких людина досягає «радість інтелектуального прозріння», відбувається усвідомлення мети і сенсу життя, відчуття безпеки, відбувається справжнє духовне пробудження [3, с.39].

Сучасна *трансцендентна* психологія «дарує» особистості можливість виходу за межі буденного життя, егоїстичних проявів та ідентичності через самовдосконалення та самоактуалізацію до космічного статусу. Коли людина сприймає себе частиною планетарного існування та космічного Розуму, її буденність має стати легкою та радісною. Але це може призвести до втрати людиною своєї особистості та неповторності, руйнації Я-концепції на тлі планетарного космічного існування [9].

Піонером вітчизняних досліджень психології духовності можна вважати Б.С. Братуся. На його думку, духовність людини має аналізуватись безпосередньо крізь призму розуміння сутності людської душі, якій, відповідно до православних традицій, автор надає подвійного буття, що не означає розколотість на дві частини, а утворює функціональну співвідносну єдність, котра визначає сенс людського життя. Автором зазначено, що у вивченні духовності людини психологія повинна враховувати, а не ігнорувати внутрішнє буття душі, навіть якщо воно не є об'єктом її вивчення, адже у ньому – безпосередня суть людини. Так, на його думку, виникає лінія християнської психології як свідомо орієнтація на християнський образ людини, християнське розуміння його сутності і розгляд розвитку як шляху наслідування, наближення до цього образу [5].

У вітчизняній психології слід визначити декілька підходів до вивчення духовності [1; 4; 8; 10-13; 15-17; 19], які розкривають різні психічні процеси, стани та властивості, покладені в її основу:

1. Духовність як багатовимірна система, складниками якої є утворення у структурі *свідомості* та *самосвідомості* особистості, в яких віддзеркалюються її моральні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності (М.Й. Боришевський).

2. Духовність як особливий *стан*, що характеризується зосередженням на переживанні духовних цінностей. Особистісні знання виходять за межі зовнішніх подій, у них виникає внутрішній сенс – психологічна основа формування духовності, предмет інтелектуальної і моральної рефлексії суб'єкта (М.В. Савчин).

3. Духовність як *мотиваційна* компонента, що полягає у прийнятті й прагненні до вищих взірців людської культури, переживанні моральних норм співжиття як внутрішнього «категоричного імперативу», засвоєнні вищих цінностей родового буття людини як своїх власних (В.І. Слободчиков). Духовність розглядається як здатність людини керуватися в своїй поведінці вищими цінностями суспільного життя, як наближення до ідеалів істини, добра і краси. Моральність – стрижневий вимір духовності (Є.І. Ісаєв).

4. Духовність як *діяльнісна* компонента, що проявляється у поведінці та вчинках особистості. Це певний спосіб існування людини, в якій сформовані внутрішня свобода та відповідальність, котрі разом утворюють єдиний механізм осмисленої активності, що опосередковується ціннісними орієнтирами та «дає змогу будувати альтернативні моделі майбутнього і тим самим обирати і створювати майбутнє, а не просто прогнозувати його» (Д.О. Леонтьєв). Духовність проявляється в простих повсякденних справах і вчинках, у здатності відчувати й усвідомлювати гармонію і красу, бачити диво в кожному вияві життя (Т.О. Флоренська).

5. Духовність як *індивідуально-типологічний патерн*, що зумовлений генетичною predisпозицією і мало змінюється протягом життя (тут ми сміливо можемо говорити про властиві кожній людині духовні здібності (Г.В. Ожиганова).

6. Духовність як результат прийняття загальнолюдських *цінностей*, етичних норм, духовної культури. Це характеристика світогляду, що охоплює вищі цінності суспільства: свободу, демократію, справедливість, благодійність, патріотизм, героїзм тощо. Духовність є прижиттєвим ціннісно-структурним утворенням, яке відображає соціальну сутність людини як свідомого об'єкта пізнання та активного перетворювача світу. Це фактично ставлення до релігійної віри, мистецтва, літератури, проблем моралі, до людських стосунків (М.В. Савчин);

7. Духовність як окремих *смісловий вимір* існування людини. Людина є поєднанням чотирьох смислових сфер – біосфери, когнітивної, соціальної, духовної – в континуумі простору і часу, в об'єднаному континуумі їх атрибутів (А.Ю. Агафонов). Духовність є екзистенційним смислом зрілої особистості, незалежної в виборі дії.

Основа цієї свободи – вільне переживання як умова для розвитку духовності (М.В. Савчин).

8. Духовність як основа людської *моралі*, представлена любов'ю, релігійністю, прагненням людини до істини, добра, художньо-естетичним ставленням до навколишнього світу. Тут систему духовних цінностей поповнюють громадянські (почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою, відповідальність за долю нації), естетичні, екологічні, світоглядні цінності (М.В. Савчин).

9. Духовність як принцип *самореалізації та саморозвитку* людини (Д.О. Леонтьєв). На думку О.І. Климишин духовність функціонує у двох площинах духовної самореалізації людини – горизонтальній (навколишня дійсність) та вертикальній (трансцендентальна реальність). Духовність є вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смісловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності (Р.М. Охрімчук).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Філософсько-психологічний аналіз дослідження феномену духовності дозволяє говорити про його складність та неоднозначність. Головна проблема дослідження духовності полягає в тому, що попри очевидну увагу й інтерес філософії та психології до цього явища протягом тисячоліть (від часу античної філософії до найновітніших філософських та психологічних конструктів постмодерну) ця проблема так і залишається у процесі вирішення, оскільки кожна нова епоха ставить нові питання і проблеми, які вимагають нового осмислення і нових підходів до їх вирішення, виходячи з нових реалій життя і розвитку науки. Сучасний стан вивчення духовності вимагає нових теоретико-методологічних підходів до дослідження духовної життєдіяльності людини, яка визначається спрямованістю та рівнем розвитку духовної самосвідомості особистості на шляху до максимального розкриття та реалізації власної індивідуальності. Духовність має розглядатись як психологічне утворення самосвідомості особистості, яке характеризується певними емоційно-вольовими станами, мотиваційними диспозиціями, певними поведінковими патернами, і, відтак, відображає ціннісне ставлення до вищих смислів буття та розкривається у моральності особистості.

Список використаних джерел

1. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла / А.Ю. Агафонов. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ – М», 2000. – 336 с.
2. Адлер А. Лекции по аналитической психологии / А. Адлер; [пер. с англ.]. – М. : Рефлбук, К. : Ваклер, 1996. – 282 с.

3. Ассаджиоли Р. Типология психосинтеза: семь основных типов личности / Р. Ассаджиоли; [пер. с нем. Т. Дробкиной]. – М. : Уrania, 1996. – 124 с.
4. Боришевський М.Й. Духовність в особистісних вимірах. / М.Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т.Х, част. 4. – К., 2008. – С.61-69.
5. Братусь Б.С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / Б.С. Братусь // Вопросы психологии. – 1993. – №1. – С.6-13.
6. Зеличенко А. Психология духовности / А. Зеличенко. – М. : Издательство Трансперсонального Института, 1996. – 167 с.
7. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 1998. – №3. – С.104-114.
8. Климишин О.І. Духовність як онтична властивість людини / О.І. Климишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №2 (2). – С.313-322.
9. Колісник О.П. Інтегративно-холістична концепція особистості (духовний розвиток особистості як чинник вирішення глобальних проблем людства) / О.П. Колісник // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т.Х, част. 4. – К., 2008. – С.262-272.
10. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М. : «Смысл», 2003. – 244 с.
11. Ожиганова Г.В. Психологические аспекты духовности. Ч. I. Духовный интеллект / Ожиганова Г.В. // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31. – №4. – С.21 - 34.
12. Ожиганова Г.В. Психологические аспекты духовности. Ч. II. Духовные способности / Ожиганова Г.В. // Психологический журнал. – 2010. – Т.31. – №5. – С.39-53.
13. Охрімчук Р.М. Духовність / Р.М. Охрімчук // Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.244-245.
14. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : [монографія] / М.Й. Боришевський, О.В. Шевченко, Н.Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
15. Психология здоровья. Учебник для ВУЗов / Под редакцией Г.С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2000. – С.372-377.
16. Савчин М. Духовний потенціал людини (Навчальне видання) : [монографія] / Мирослав Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.
17. Слободчиков В.И. Реальность субъективного духа / В.И. Слободчиков // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – С.380-395.
18. Ставицька С.О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва : автореф. дис... д-ра психол. наук / С.О. Ставицька. – К., 2012. – 44 с.

19. Флоренская Т.А. Диалог как метод психологии консультирования (духовно ориентированный подход) / Т.А. Флоренская // Психологический журнал. – 1994. – Т.15. – №5. – С.44-55.

20. Фрейд З. О клиническом самоанализе / Зигмунд Фрейд // Избранные сочинения. – М. : Медицина, 1991. – 288с.

21. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм [пер с англ. А. Лактионова]. – М. : «АСТ», 2014. – 300 с.

22. Шадриков В.Д. Духовные способности / В.Д. Шадриков // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Издательство «Питер», 2001. – С.420.

Е.Ю. Головина

ДУХОВНОСТЬ ЛИЧНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье представлен анализ понятия духовности в философском и психологическом познании. Выявлены основные подходы к определению духовности в отечественной психологии; показано, что духовность может рассматриваться как психическое состояние, структурный компонент самосознания, ценностное, смысловое, поведенческое, мотивационное, эмоционально-чувственное и морально-смысловое образование личности.

Ключевые слова: *духовность, нравственность, самосознание, ценностно-смысловая сфера личности.*

O. Golovina

SPIRITUALITY OF PERSONALITY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article presents an analysis of the concept of spirituality in the philosophical and psychological knowledge. The basic approaches to the definition of spirituality in native psychology showed that spirituality can be considered as a mental state, a structural component of identity, value, meaning, behavioral, motivational, emotional and sensual and moral formations of the individual.

Key words: *spirituality, morality, self-awareness, value-semantic sphere of personality.*

Надійшла до редакції 25.12.2015 р.